

³ Марченко Н.М. Источники права: Уч. пособие. – М., 2005. – С.13-14; Котюк В.О. Теорія права. – К., 1996. – С.62; Енгибарян Р.В., Краснов Ю.К. Теория государства и права: Уч. пособие. – М., 1999. – С. 213 та ін.

⁴ Давид Р., Жоффре-Спинози К. Основные правовые системы современности. – М., 1999. – С.39; Проблемы общей теории права и государства: Уч. для вузов / Под ред. В.С. Нерсесянца. – М., 2004. – С. 213–216; Марченко Н.М. Вказана праця. – С. 428–430; Берман Г.Д. Западная традиция права: эпоха формирования – М., 1998. – С.200; Див. також: Юдовская А.Я. Эволюция права в государствах Европы и Америки (VII-XX вв.). – Спб., 1996; Топорнин Б.Н. Европейское право. – М., 1999; Правовые системы стран мира. Энциклопедический справочник / Отв. ред. А.Я. Сухарев. – М., 2000 та ін.

⁵ Кодекс Канонів Східних церков. Канони 1507–1509. – Львів, 1995. – С. 426-427.

⁶ Марченко Н.М. Вказана праця. – С.13–14.

⁷ Цытин В.А. Церковное право. – М., 1994. – С.118.

⁸ Поспішил В.Д. Східне католицьке церковне право. – Львів, 1997. – С. 43.

⁹ Там само. – С. 555.

¹⁰ Цытин В.А. Вказана праця. – С.373; Поспішил В.Д. Вказана праця. – С. 565.

Отримано 17.03. 2006

Резюме

В статті аналізуються специфічні ознаки канонічного (церковного) права в порівнянні з світським правом по таким основним критеріям: суб'єкти правотворчості, обов'язковість, діяльність во времени, просторі, по колу осіб, по призначенню і функціям в правовій системі. Також аналізується зовнішня форма і внутрішня структура норм канонічного права, забезпечення їх виконання.

М.М. ТЕРЕЩУК

*Микола Миколайович Терещук, аспірант
Київського університету права НАН України*

ІНСТИТУТ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ГЛАВИ ДЕРЖАВИ В ПАРЛАМЕНТСЬКИХ МОНАРХІЯХ

Сучасна конституційно-правова доктрина розглядає главу держави в парламентських монархіях як посадову особу, котра очолює державу, володіє широкими повноваженнями. Глава держави виступає гарантом національної єдності, який забезпечує одночасно наступність і стабільність державної влади, взаємодію різних її гілок. Він наділений такими даними, як безвідповідальність, незмінюваність, нейтральність. Актуальним стає питання про статус монарха, оскільки відповідальність глави держави як конституційно-правовий інститут має певні межі. Прослідковується різниця в межах відповідальності глави держави за різних форм правління. Особливий інтерес становить межа відповідальності монарха, її природа.

В наш час менше як 1/6 держав світу мають монархічну форму правління, серед яких абсолютна більшість – це саме конституційні парламентські монархії, де монарх лише формально зберігає за собою функції глави держави або, як зазначає М.В. Кравчук, його існування обумовлене національними традиціями, живучістю певних символів¹.

Останнім часом, значний інтерес до монархічної проблематики дослідники пояснюють, зокрема, наростанням дефіциту духовних цінностей у суспільстві, «ностальгії за ідеалами», яка матеріалізується в «монархічному бумі», в бажанні бачити в «короні» символ єдності нації, добробуту громадян.

Враховуючи те, що монарх усе ж таки має певні конституційні повноваження, то логічним є питання про його відповідальність. Проблеми теорії монархічного консти-

туціоналізму досліджували зарубіжні й вітчизняні науковці, зокрема такі, як Дж. Локк, Ш. Монтеск'є, С.С. Алексєєв, В.Є. Чиркін, О.Ф. Скакун, В.В. Копейчиков, О.О. Шевченко, О.О. Жидков та ін.

Науковий аналіз проблем, пов'язаних з інститутом монарха, допоміг з'ясувати реальний стан досліджуваної проблеми, окреслити коло питань, які потребують подальшого наукового опрацювання.

Багато важливих питань даної теми залишаються маловивченими. Причиною є її складність і багатогранність.

Завдання даної статті полягає в аналізі особливостей інституту монарха, в дослідженні природи інституту й межі відповідальності монарха в парламентській монархії.

Абсолютизм як форма державного правління феодального типу був здоланий буржуазними революціями. Внаслідок цього в XVII–XVIII ст.ст. у багатьох країнах Європи вдається якщо не скасувати монархію, то істотно обмежити її нормами й вимогами конституції, співіснуванням з виборним представницьким органом — парламентом.

У сучасних конституційних парламентських монархіях (Бельгія, Великобританія, Данія, Норвегія, Швеція, Японія та ін.) роль коронованої особи багато в чому є суто номінальною. Монарх тут може мати право радити, заохочувати, попереджати або накладати вето. Він є главою держави, символічним уособленням єдності нації, призначає главу уряду й міністрів, проте робить це згідно з пропозиціями лідерів партійних фракцій, які здобули більшість у парламенті. Взагалі, уряд у конституційних монархіях формується парламентським шляхом.

Державне управління здійснюється від імені монарха. Як суб'єкт влади в державі, монарх може виступати джерелом права (видавати або затверджувати закони), очолювати виконавчу владу, його іменем чиниться правосуддя, він репрезентує державу в міжнародних взаєминах. Навіть опозицію, приміром у Великобританії, називають іменем її величності. В деяких монархічних країнах (наприклад у Великобританії та Бельгії) передбачені так звані «резервні», «сплячі» прерогативи глави держави на випадок можливих політичних або загальносоціальних кризових ситуацій.

Конституційна парламентська монархія характеризується кількома особливостями.

- Влада монарха обмежується конституцією, що затверджується парламентом. Монарх не має права змінювати конституцію, а його влада символічна. Наприклад, у Великобританії закони, прийняті парламентом, і рішення кабінету міністрів мають одержати королівський підпис, але при цьому самі монархи не користувалися правом вето від 1710 р. й не збираються використовувати його в майбутньому.
- Уряд формується парламентом із представників певних партій, що отримали більшість голосів на виборах у парламент.
- Лідер партії, що володіє найбільшим числом депутатських місць, очолює уряд (прем'єр-міністр – найзначніша особа в політичному житті).
- Уряд відповідає перед парламентом, а не перед монархом.

Монарх не несе політичної, кримінальної, адміністративної чи іншої юридичної відповідальності. Він може залишити престол лише в порядку зречення, хоча в деяких країнах за революційної епохи застосовувалися й кримінальна відповідальність, і стра-та королів (Великобританія, Франція).

Сучасні монархії зазнали істотних модифікацій, що відрізняють їх від монархій минулого. Загальна тенденція пов'язана з обмеженням влади монарха. В розвинутих країнах інститут монархії скрізь став безвладним інститутом. У країнах, що розвиваються, монархію прагнуть прикрасити деякими сучасними термінами. У конституціях говориться про «демократичну і соціальну» монархію (Конституція Марокко 1972 р.), про «конституційно-монархічне» королівство (Конституція Непалу 1990 р.), монархи дарують конституції там, де їх раніше не було (Саудівська Аравія 1992 р., Оман 1996 р.), створюють подобу парламентських інститутів (Національні збори в ОАЕ). У деяких країнах, що розвиваються, введени інститути, що демократизували монархічну форму правління (Непал, Йорданія, Кувейт та ін.).

Загалом інститут монархії – це феодальний пережиток, а для деяких країн – пережиток ще давніших часів, але використання даної форми правління в тій чи іншій країні

має конкретний характер. Як зауважено вище, в ряді країн ця форма практично не впливає на характер політичного ладу, а в інших часто має вирішальне значення для нього. Сам монарх може виступати і з реакційних позицій, і з позицій захисту демократичного ладу, як це зробив король Іспанії в 1981 р., коли він, будучи за конституцією головнокомандувачем, використовував цю «сплячу» конституційну норму для ліквідації путчу правих офіцерів, які прагнули відновити фашистські порядки².

У зв'язках органів держави з населенням персональний елемент майже втрачається, зникає покора монархові. Він і його родина можуть користуватися повагою (як у Великобританії чи Японії), але в даному випадку державні зв'язки ґрунтуються тільки на традиціях. Основної ваги набуває роль представницького органу – парламенту. Діяльність його членів, у тому числі й у виборчих округах, це – можливість подання колективних та індивідуальних петицій до парламенту, повсякденне висвітлення його роботи в засобах масової інформації, критика діяльності уряду опозицією.

Прихильники монархії позитивною рисою даної форми правління вважають міцність посади глави держави, його незалежність від політичних змін. До числа особливостей відносять і безпартійність монарха, а також (теоретично) його неупередженість, що дає йому можливість бути справжнім арбітром у суспільстві. Ці аргументи не можна привести для аналізу розвинутих країн, де монарх безвладний (хоча й може за певних ситуацій використовувати свої «сплячі прерогативи»), й не відповідають умовам багатьох країн, що розвиваються, де монарх панує, а якщо він – арбітр, то аж ніяк не безсторонній.

У розвинутих країнах (Бельгії, Великобританії, Данії, Іспанії, Японії та ін.) немає спроб ліквідувати монархію й заміни її республікою: монарх значною мірою лише почесна посада, він не впливає істотно на управління державою. У країнах, що розвиваються, є сили, котрі прагнуть ліквідації монархії, але їхні організації найчастіше діють підпільно. В багатьох із цих країн такі організації створювалися армійськими офіцерами й домоглися до встановлення республіки (Єгипет, Лівія, Ефіопія та ін.)³.

Конституційна парламентська монархія, відповідно до тексту конституцій, існує майже в усіх монархічних державах Європи (крім Монако), в Японії, Малайзії, Таїланді, а також у державах – членах британської Співдружності (Австралія, Канада, Ямайка й ін.), де британський монарх представлений генерал-губернатором. У парламентській монархії уряд формується парламентом (партією чи коаліцією партій, що здобули більшість на виборах до нижньої палати чи до однопалатного парламенту).

Таким чином, країною править партія чи коаліція партій, що має більшість мандатів у парламенті. Уряд має потребу в довірі парламенту. Якщо проти довіри голосує більшість парламентарів, він зобов'язаний піти у відставку (або глава держави, за рекомендацією уряду, може розпустити парламент і призначити дату нових виборів).

Монарх царює, але не править. Часто монарх – лише символ нації. Він видає акти про призначення міністрів чи про розпуск парламенту, але виконує цим волю парламенту чи уряду. Монарх навіть не має права вето щодо законів, прийнятих парламентом (Норвегія, Швеція, Японія), чи століттями не застосовує його, у зв'язку з чим склалася звичасвоправа норма конституційного права про незастосування наявного права вето (Великобританія). Лише за умови, коли жодній із партій або їхньої коаліції не вдається створити уряд, монарх може сам призначити прем'єр-міністра (так було у Великобританії)⁴.

У багатьох країнах у монарха є «королівська прерогатива», під якою розуміють повноваження, не похідні від парламенту, а належні йому за королівським статусом (наприклад право війни та миру, керування коронними володіннями й т. ін.), але фактично він його не використовує. Ці повноваження здійснюють парламент або уряд. У парламентській монархії править партія, котра має більшість у парламенті (нижній палаті).

В усіх конституціях країн із парламентсько-монархічною формою правління прямо обумовлений статус монарха.

Згідно зі ст. 56 Конституції Королівства Іспанії, король є главою держави, символом її єдності і постійності; він є арбітром і гарантом ефективного функціонування державних інститутів – виконує вище представництво іспанської держави у міжнародних відносинах, і особливо з тими народами, з якими він пов'язаний історичною єдністю й виконує функції, які йому надані Конституцією й законами⁵.

Так, зокрема, ст. 64 Конституції Королівства Іспанії прямо передбачає, що Акти монарха закріплюються підписом глави уряду і в разі необхідності – відповідними міністрами. За Акти монарха несуть відповідальність особи, що закріпили їх своїми підписами⁶.

Конституція Японії передбачає, що Імператор є символом держави і єдності народу, його статус визначається волею народу, якому належить суверенна влада (ст. 1), Імператор лише за пропозицією й за згодою уряду від імені народу виконує дії, що стосуються державних справ (ст. 7), ніяке майно не може бути передане Імператорові інакше, як за резолюцією Парламенту (ст. 8)⁷.

В конституціях більшості країн із монархічною формою правління фіксуються положення про те, що монарх не несе політичної відповідальності за свої дії як глави держави (п. 3 ст. 56 іспанської Конституції) або як формального глави виконавчої влади (п. 2 ст. 42 Нідерландської Конституції). Вважається, що він діє за порадою своїх міністрів, які й несуть відповідальність. Такий механізм взаємовідносин глави держави та уряду забезпечується вимогою контрасигнування актів монарха главою або членами уряду. Водночас проголошується недоторканність особи монарха (ст. 56 Конституції Іспанії, §13 Конституції Данії, ст. 58 Конституції Бельгії). Тобто він не може бути звинувачений у порушенні норм права і є непідсудним. Недоторканність монарха виявляється й у тому, що посягання на його особу, як правило, відносять до тяжких злочинів. Отже, в остаточному підсумку, все це відображає сучасне сприйняття принципу, феодального за своїм походженням, за яким «монарх не може бути неправий, і його дії не можуть бути неправомірними»⁸.

Тому, підсумовуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що за сучасних умов у конституційних парламентських монархіях особа монарха є безвідповідальною.

Це впливає з його власної компетенції, а також із повноважень інших вищих органів державної влади конституційної парламентської монархії.

Так, з урахуванням правового статусу монарха, він справді не може бути притягнений до відповідальності, бо навіть його акти практично розробляються урядом країни. Можна стверджувати, що фактично за акти монарха несе відповідальність уряд, оскільки їх скріплюють саме його представники.

У вітчизняній літературі підкреслюється, що усунути монарха з престолу юридичними засобами практично неможливо, але його можна примусити зректися престолу або, нарешті, ліквідувати фізично. Все це практикувалося неодноразово.

У зв'язку з тим, що дії монарха в конституційних парламентських монархіях мають формальний характер, уряд призначається парламентом (або монархом за поданням і згодою парламенту), можна зробити висновок, що монарх – це символ нації, який є безвідповідальною особою.

¹ Кравчук М.В. Теорія держави і права. Проблеми теорії держави і права: Навчальний посібник. – Тернопіль, 2002. – С. 57.

² Рябов С.Г. Політологічна теорія держави. – Київ, 1996. – С. 65.

³ Чиркин В.Е. Государствование: Учебник. – М., 1999. – С. 144.

⁴ Там само. – С. 149.

⁵ Конституции зарубежных государств / Сост. проф. В.В. Маклаков. – 3-е изд. – М., 2002. – С. 184.

⁶ Там само. – С. 186.

⁷ Там само. – С. 382.

⁸ Георгіца А.З. Конституційне право зарубіжних країн: Підручник. – Тернопіль, 2003. – С. 285.

Отримано 28.02.2006

Резюме

В статті прослідковується конституційно-правовий статус монарха як глави держави. Акцентовується увага на інституті та границях відповідальності монарха.